

mgr Grzegorz Wrona

Miejsce Piastowe w XVI – XIX wieku

STRESZCZENIE

Celem pracy jest wszechstronne prześledzenie i ukazanie różnorodnych aspektów życia społeczności wiejskiej Miejsca Piastowego na przestrzeni XVI –XIX wieku. Analizowane zagadnienia starano się przedstawić tak w wymiarze indywidualnym, poprzez odwoływanie się do pojedynczych przykładów, jak i w ujęciu zbiorowym, w kontekście całej społeczności chłopskiej połączonej więziami rodzinnymi, społecznymi, gospodarczymi i kulturowymi.

Przyjęty zakres terytorialny koncentruje się przede wszystkim na obszarze tytułowej wsi i zamieszkującej ją ludności. Brak szerszej bazy źródłowej do okresu prehistorycznego i średniowiecza dla Miejsca wymusił konieczność odwołania się do wyników badań dotyczących najstarszych dziejów mikroregionu. Z kolei różnorodność przekazów źródłowych z XVIII i XIX wieku, dała możliwość ukazania i porównania zachodzących procesów i zmian w obrębie wsi na tle bliższych i dalszych obszarów Rzeczypospolitej. Pozwoliło to odpowiedzieć na pytanie, w jakim stopniu poruszane aspekty były typowe dla ziemi sanockiej i innych prowincji koronnych oraz czy wpisywały się w ogólne tendencje przemian społeczno-gospodarczych zaobserwowanych na tych terenach.

Przyjęte ramy chronologiczne obejmują okres od XVI do XIX wieku. Wyznaczone zostały przede wszystkim istniejącą bazą źródłową w postaci wytworów kancelarii miejskiego sądu wiejskiego, które stanowią podstawę zawartości merytorycznej rozprawy. Uzupełnione dokumentami z czasów zaboru austriackiego i wytworami proweniencji kościelnej, pozwoliły przedstawić dzieje wsi do końca XIX stulecia. W nielicznych sytuacjach, głównie dla lepszego zilustrowania dynamiki zachodzących procesów demograficznych, treści pracy wybiegły poza przyjęte ograniczenia czasowe wkraczając w początek XX wieku. Podobnie dla nakreślenia problematyki związanej z osadnictwem ziemi sanockiej, odwołano się do okresu poprzedzającego ramy chronologiczne wyznaczone tytułem rozprawy.

Podstawową bazę źródłową stanowią w głównej mierze protokoły sądowe wytworzone w kancelarii miejskiego sądu wiejskiego. Obejmują one zbiór dokumentów dotyczących różnych sfer działalności i funkcjonowania samorządu wiejskiego, które ilustrują strukturę społeczną i prawno-majątkową chłopów, ich zakres powinności feudalnych i szeroko rozumianą kulturę materialną i duchową. Mają one formę trzech ksiąg sądowych, przechowywanych w Archiwum Państwowym w Przemyślu i w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie. Ich zawartość obejmuje przede wszystkim zapisy spraw niespornych (obroty nieruchomościami, testamenty, pożyczki i ich spłaty, umowy przedślubne), jak i spornych (sukcesje spadkowe, dekrety dworskie, postępowania karne), przez co rzucają wiele światła na funkcjonowanie sądownictwa wiejskiego. Jakkolwiek nie stanowią one kompletnej spuścizny działalności miejskiego sądu, to jednak są niezwykle istotnym materiałem źródłowym dotyczącym stosunków historyczno-prawnych, gospodarczych, społecznych i obyczajowych. Wartość tych źródeł obniża często zły stan zachowania kart sądowych i liczne przekreślenia, które nierzadko uniemożliwiają odczytanie treści.

Pracę oparto przede wszystkim na podstawie rękopiśmiennych przekazów źródłowych pochodzących głównie ze zbiorów Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie. Kilkuletnia kwerenda archiwalna pozwoliła pozyskać materiały do tej pory niewykorzystane w badaniach historycznych, zwłaszcza z okresu galicyjskiego. Szczególnie ważne dokumenty dla problematyki podejmowanej w niniejszej rozprawie pochodzą z zespołu Namiestnictwa Galicyjskiego (fond 146). Obejmują one fasze podatkowe oraz kwestie związane z uwłaszczeniem galicyjskich wsi (sprawy indemnizacji i serwitutów). Cenne materiały pozyskano również z zespołów: 15 (Akta grodzkie sanockie), 134 (Majątki i rodziny szlacheckie) i 166 (Tabula Krajowa we Lwowie). Analizę stosunków własnościowych i uposażenia w ziemię miejskich chłopów, dworu i parafii, przeprowadzono w oparciu o zapisy Metryki Józefińskiej (fond 19) i Franciszkańskiej (fond 20).

Ważne uzupełnienie przyniosła kwerenda w zbiorach Biblioteki Naukowej im. Wasyla Stefanyka we Lwowie i Biblioteki Uniwersytetu Lwowskiego. Pozyskane w nich materiały rękopiśmienne posłużyły głównie do analizy świadczeń pańszczyźnianych.

Poszukiwanie informacji źródłowych przeprowadzono również w archiwach krajowych. Wśród dokumentów zebranych w Bibliotece Kórnickiej PAN cenne okazały się akta prawnomajątkowe Mycielskich i Wiśniowieckich z XVIII wieku, pomocne przy ustalaniu zmian własnościowych tytułowej wsi. Mniejsze znaczenie miały informacje

uzyskane w Bibliotece PAN i PAU w Krakowie, Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Archiwum Narodowym w Krakowie, Archiwum Państwowym w Rzeszowie i Bibliotece Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie. Dla całości pracy istotne okazały się materiały w postaci dokumentów i map katastralnych z połowy XIX wieku z Archiwum Państwowego w Przemyślu.

Osobnego omówienia wymaga poruszana w rozprawie problematyka kościelna, związana z funkcjonowaniem miejscckiej parafii i życiem religijno-duchowym jej mieszkańców. Podstawę analizy tych zagadnień stanowiły materiały rękopiśmienne z Archiwum Archidiecezjalnego w Przemyślu. Wśród nich wymienić należy akta parafialne, protokoły wizytacji kościelnych i księgi mesznego. Również w czasie kwerendy w Centralnym Państwowym Archiwum Historycznym Ukrainy we Lwowie, udało się pozyskać materiały w postaci dokumentacji duchownych Miejsca Piastowego z XIX wieku. Wśród wykorzystanych materiałów źródłowych wspomnieć należy również o aktach metrykalnych przechowywanych w kancelarii parafii rzymskokatolickiej w Miejscu Piastowym. Obejmują one trzy kompletne serie ksiąg chrztów, ślubów i zgonów prowadzonych systematycznie od 1786 roku. Były one nie tylko podstawą do szacunków ludnościowych ludności chłopskiej, ale również do opisanie ich kondycji zdrowotnej i nawiedzających wieś klęsk elementarnych.

Niezbędnym uzupełnieniem niniejszej pracy okazały się wydane drukiem dokumenty źródłowe. Stanowiły je głównie wykazy podatkowe w postaci rejestrów poborowych. Wiele cennych informacji w zarysowaniu stosunków własnościowych i administracyjnych analizowanej wsi w XIV – XVI wieku, dostarczyły *Akta Grodzkie i Ziemskie*. Wykorzystano również materiały pochodzące z *Kodeksu dyplomatycznego Małopolski*, *Zbioru dokumentów małopolskich* i z *Matricularum Regni Poloniae Summaria*. Szczególnie wartościowe okazały się galicyjskie źródła drukowane w formie szematyzmów kościelnych łacińskiej diecezji przemyskiej i szematyzmów szkół ludowych. Pozwoliły one przedstawić zmiany demograficzne zachodzące w społeczności chłopskiej w Miejscu Piastowym, liczebność zamieszkującej go ludności i mniejszości żydowskiej oraz zobrazować proces kształtowania się i rozwoju oświaty.

Na podstawie wyżej przytoczonych materiałów rękopiśmiennych i źródeł drukowanych oraz w oparciu o szeroką literaturę przedmiotu udało się przedstawić dzieje wsi Miejsca Piastowego w XVI-XIX wieku. Dokonano tego pod kątem analizy zagadnień demograficznych, społeczno-gospodarczych, kulturowych i religijnych.

Charakter wykorzystanych w niniejszej pracy źródeł oraz założone cele zadecydowały o jej podstawach metodologicznych. Główne problemy przedstawione zostały za pomocą metody analitycznej, o czym świadczą bardzo licznie przywoływane w tekście cytaty pochodzące wprost z przekazów źródłowych. Wykorzystane zostały jako podbudowa wyciąganych wniosków. Chętnie sięgano także do zabiegów porównawczych, aby określić czy badane zjawiska były specyfiką regionu i czy wpisywały się w ogólne tendencje zaobserwowane na innych obszarach kraju. Przy opracowaniu materiału wymagającego prostych obliczeń szacunkowych wykorzystywano metody statystyczne. Dowodzą tego zamieszczone w tekście, jak i w aneksie, tabele stanowiące syntetyczne ujęcie bogatego materiału liczbowego. W celu lepszego zilustrowania analizowanych problemów dołączono także ilustracje i mapy.

Przyjęta przez mnie konstrukcja chronologiczno-problemowa pracy ma na celu ukazanie różnorodnych aspektów życia miejscckiej społeczności wiejskiej. Całość pracy zawarta została w pięciu rozdziałach.

Rozważania rozpoczęto od ukazania środowiska geograficzno-przyrodniczego, mającego istotne znaczenie dla warunków życiowych mieszkańców. Nieco miejsca poświęcono kwestii jakości gleb i ich wpływie na rodzaj i strukturę upraw. Ponadto omówiono stosunki klimatyczne i wodne analizowanej wsi oraz sąsiedniego obszaru.

W drugim rozdziale zatytułowanym *Najdawniejsze dzieje Miejsca Piastowego*, ukazane zostało osadnictwo prehistoryczne i czasów historycznych omawianej wsi na tle najbliższego mikroregionu. Omówiono także ślady osad wczesnosłowiańskich na obszarze ziemi sanockiej w okresie średniowiecza.

Najobszerniejszy pod względem treści trzeci rozdział pracy poświęcony został dziejom wsi w okresie staropolskim. Podzielony on został na trzy podrozdziały. W pierwszej kolejności skupiłem się na przedstawieniu początków wsi w związku z procesem osadniczym najbliższego regionu, aby następnie przedstawić jej przynależność administracyjną i kolejnych dzierżawców. Analizie poddano obszar wsi i jej zabudowę pod kątem obowiązującego systemu gruntowego. Na koniec przedstawiono znaczenie samorządu wiejskiego w życiu mieszkańców wsi. Scharakteryzowano w nim organizację prawną społeczności chłopskiej w oparciu o prawo niemieckie i rolę instytucji samorządowych w kształtowaniu życia wewnętrznego zamieszkującej go ludności.

W drugim podrozdziale dokonano wewnętrznej charakterystyki mieszkańców Miejsca Piastowego. Omówiono ich strukturę społeczno-majątkową i zawodową oraz warunki ich gospodarowania. Rozważania skoncentrowano na wewnętrznym zróżnicowaniu ludności

chłopskiej pod względem wielkości posiadanej ziemi, która determinowała zamożność jednostki i określała jej pozycję wśród społeczności wiejskiej. Sporo miejsca poświęcono zagadnieniu wyglądu i wyposażeniu zabudowań mieszkalnych i gospodarczych chłopów w celu ukazania warunków życia miejscckich rodzin. W kolejnych partiach pracy scharakteryzowano poziom kultury rolnej mieszkańców Miejsca Piastowego, który wynikał głównie z wysokości dochodów uzyskiwanych z ich gospodarstw. Badania te obejmowały omówienie stosowanego systemu uprawy roślin, wykorzystywanych narzędzi i sprzętów gospodarczych, strukturę wysiewów i zbiorów zbóż oraz ocenę ich wydajności w odniesieniu do gospodarstw chłopskich, dworskich i plebańskich. Analizie poddano również wydajność miejscckich łąk, ogrodów i pastwisk we wszystkich typach własności. W dalszej części przedstawiono rolę gospodarki hodowlanej i podjęto próbę oceny wyposażenia gospodarstw chłopskich w Miejscu w inwentarz zwierzęcy w porównaniu z innymi obszarami kraju. Analizę wewnętrznej struktury wsi zakończono rozważaniami na temat roli i znaczeni rzemiosła w życiu wsi. Starano się wykazać, że niemała część ludności chłopskiej pracę na roli łączyła z działalnością rękodzielniczą, jak również to, że profesje rzemieślnicze (szczególnie w ramach monopoli dworskich) wiązały się najczęściej z przynależnością do uprzywilejowanej elity majątkowej wsi, choć nieobce im były również problemy finansowe.

W podrozdziale trzecim znalazły się informacje na temat gospodarstwa folwarcznego i roli dworu w życiu wsi. Obejmowały one aspekty dotyczące wyglądu miejscckiego folwarku i jego wyposażenia, jak również administracji i działania dworskiego personelu nadzorczego, który decydował o właściwym funkcjonowaniu przedsiębiorstwa folwarcznego. Podjęto próbę ukazania możliwości płaszczyzn wzajemnej współpracy dworu ze społecznością wiejską, pomimo posiadania przez dwór narzędzi do sprawowania całkowitej kontroli nad podległą mu ludnością. Zwrócono także uwagę na te czynniki, które powodowały konflikty i zatargi dworu z gromadą. Na koniec omówiono różnorodność form świadczeń i powinności pańszczyźnianych uiszczanych przez ludność wiejską tytułowej wsi, głównie na tle sąsiednich majątności.

Tematem czwartego rozdziału pracy uczyniono przemiany demograficzne i społeczno-gospodarcze zachodzące wśród mieszkańców Miejsca Piastowego w okresie zaborów i autonomii Galicji. Zaprezentowane w nim zmiany ludnościowe oparte na rejestracji metrykalnej, zobrazowano szczegółowymi zestawieniami tabelarycznymi. Dotyczyły one głównie analizy struktury urodzeń i zgonów. Znalazło się w nim również miejsce do opisanie społeczności żydowskiej, przedstawienia jej liczebności i stosunków z

rzymskokatolicką ludnością wsi. Następnie analizą objęto gospodarstwa chłopskie i folwarczne pod kątem zachodzących zmian w wielkości ich uposażenia w ziemię. Podjęto próbę przedstawienia dynamiki zachodzących przeobrażeń w strukturze miejskich gospodarstw od końca XVIII do lat 20. XIX wieku i ich wpływu na postępujące rozwarstwienie ludności chłopskiej. Znalazło się tutaj także miejsce do opisu gospodarstw użytkowanych w ramach tak zwanego wspólnictwa. W dalszej kolejności skupiono się na omówieniu reformy uwłaszczeniowej i jej wpływu na kształtowanie się nowej sytuacji społeczno-politycznej. Charakterystyce poddane zostały zagadnienia dotyczące serwitutów oraz odszkodowań za zniesione powinności feudalne w ramach spłat indemnizacyjnych dla dworu i miejskiego Kościoła. Nie zabrakło również miejsca na ukazanie różnorodnych problemów, przed którymi w dobie powłasczeniowej stanęli tak dwór, jak i ludność wiejska. Starano się odpowiedzieć na pytania, w jaki sposób podejmowane przez nich inicjatywy społeczne i gospodarcze wpłynęły na poprawę ich kondycji finansowej.

Ostatni piąty rozdział rozprawy poświęcony został zagadnieniom życia religijno-duchowego, szkolnictwa i kultury. Zasadnicza jego część dotyczy dziejów rzymskokatolickiej parafii w Miejscu Piastowym. Rozważania tejże tematyki rozpoczęto od ukazania początków miejskiej parafii, po czym skupiono się na podstawach materialnych jej funkcjonowania. Wśród licznie podejmowanych wątków w szczególny sposób zwrócono uwagę na strukturę plebańskich gruntów, wielkość pobieranych świadczeń kościelnych, wygląd i wyposażenie świątyni i folwarku plebańskiego oraz aktywność gospodarzą duchownych. Nieco miejsca poświęcono także służbie kościelnej i jej roli w administrowaniu majątkiem parafialnym. W trzecim podrozdziale ukazano różne formy aktywności religijno-duchowej miejskich parafian, które znalazły swoje odbicie w działających wspólnotach brackich i w Komitecie parafialnym. W ostatniej części rozważań omówiono proces kształtowania się i rozwoju szkolnictwa parafialnego w Miejscu Piastowym oraz działalność miejskiej placówki oświatowej po reformach Rady Szkolnej Krajowej. W kontekście tej problematyki skromnie poruszone zostały kwestie kulturalne, co wynikało przede wszystkim z niedostatków przekazów źródłowych naświetlających tę sferę aktywności mieszkańców analizowanej wsi.